

9 MOZGÓ VILÁG

2010/9

„Szabadságharcos üzemmód” (Oszkó Péterrel beszélget Rádai Eszter) • Várhegyi Éva: Függetlenségi háború • Farkas Zoltán: A kínai kapcsolat (Kornai) • Dalos György: Szomorú karnevál • Parászka Boróka: Székely szív, oroszláncsók • Tenigl-Takács László: Kereszt a telepen • Kőrizs Imre: A kék halál • Mélyi József: Bálna a palackból • Fáy Miklós: A dobozba zárt fájdalom

Almási Miklós • Bakos András • Balla D. Károly • Beck Tamás • Csengery Kristóf • Ferdinandy György • Gyórfy Iván • Hegyi Gyula • Jónás Tamás • Kornéli Bea • Körösenyi Tamás • Kürti Emese • Nyerges András • Rainer M. János • Sándor Erzsi • Stiller Kriszta • Szöllősi Mátyás • Tallér Edina • Végel László

A kínai kapcsolat

Kornai János hatása és A gondolat erejével c. könyve visszhangja

Vajon szocialista országnak tekinthető-e Kína? A kérdés okot ad némi töprengésre, és Kornai Jánost, a Harvard professzor emiritusát is élénken foglalkoztatja, ami nem csoda, hiszen életműve számottevő része a szocialista rendszer gyökereikig hatoló elemzéséről szól. Legutóbb megjelent könyvében a status quo-t így jellemzi: Kínában (és Vietnámban) a látványos változások során a kommunista párt megőrizte politikai monopóliumát, a pártállam korlátlan totalitárius hatalmat birtokol, ugyanakkor a tulajdonosi szerkezet „messzire került a klasszikus szocialista rendszertől”, és a hivatalos ideológia is megváltozott, piacbarát arculatot öltött; a kapitalizmus iránt mutatott barátságot azonban marxista-leninista jelszavakkal, Mao Ce-tung gondolatai iránti hűségnyilatkozatokkal álcázzák.¹

Bármennyire másképp alakultak is Kína politikai viszonyai, mint a magyarországiak, bármennyire mások a dimenziók, nemcsak fizikai értelemben, hanem a múltat-régmúltat s bizonyára a jövőt is beleértve, a rendszerkritikus Kornai János írásainak hazai és kínai fogadtatása mutat némi hasonlóságot. Hatásuk a gazdasági reformok idején erősödött fel, korántsem függetlenül attól, hogy a politikai vezetés milyen irányt vett. Kínában 1983 óta publikálják Kornai tanulmányait, az átöröszést A hiány kiadása hozta meg – bő fél évtizeddel később, mint Magyarországon. Nálunk A hiány 1980-ban jelent meg, és három kiadásával áttörte az akadémiai falakat, tízezrek olvasták, bizonyára azok is, akik a matematikai levezetéseket nemes egyszerűséggel átlapozták. Mert maga a szöveg közérthető volt – és főleg bizonyító erejű. A magyar pártvezetés abban az évben épp egy újabb, átfogónak szánt gazdasági reformcsomagot hirdetett meg, amely a világgpiaci árak átvételétől a kisebb magánvállalkozások engedélyezéséig terjedt; ebben a közegben A hiány egyszerre volt inspiráló és kijózanító hatású. Még akkor is, ha műve írásmódját Kornai negyedszázaddal később úgy jellemezte, öncenzúrárt alkalmazott. „A könyv fontos igazságokat mondott ki. Minden szavát abban a meggyőződésben vetettem papírra, hogy igazat, csak az igazat írom. De annak is világosan a tudatában voltam, hogy a könyv nem tartalmazza a teljes igazságot.”²

A hiány még abban az évben megjelent angolul, majd franciául és lengyelül, 1986-ban pedig Kínában is, ahol több mint százezres példányszámával a nem irodalmi művek kategóriájában az év bestsellere lett. Ebben az időszakban a kínai pártvezetés reformer irányultságú volt, tanulni akart a magyar megoldásokból, komolyan gondolta, hogy piacgazdaságot vezet be. A reformértelmisség pedig úgy tekintett Kornai művére, mint a sztalin szocializmus átfogó bírálatára, hivatkozási alapnak tekintette. A Kornai által „klasszikusnak” titulált rendszertől elszakadt Magyarországon A hiány akkor már mást sugallt: azt, hogy a gazdaság egyes területeire korlátozott reformok nem hozhatnak érdemi változást.

A politikai rendszer kritikája Kínában gyakorlatilag tabu maradt. A hiány megjelenése után két évvel Pekingben még kiadták A magyar reformfolyamat: víziók, remények és a valóság című, 1987-es keltezésű tanulmányt, amelyben Kornai voltaképpen leszámolt a szocialista rendszer megreformálhatóságának idejével. Majd egy korábbi munkáját, az 1972-es Erőltetett vagy harmonikus növekedést is lefordították. Az 1989-ben Magyarországon újfent viharos erősségűnek bizonyult Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében kínai nyelvű változata azonban már csak Tajvanon jelenhetett meg, 1993-ban.³ A rendszerváltás alapdilemmáit,

¹ Kornai János: Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás, Akadémiai Kiadó, 2007.

² Kornai János: A gondolat erejével. Osiris Kiadó, 2005.

³ Angolul: The Road to a Free Economy. Shifting from a Socialist System: The Example of Hungary. W. W. Norton, 1989.

így a stabilizációt, a privatizáció mikéntjét vagy éppen az állami és a magángazdaság átmeneti együttélésének esélyeit taglaló írás a Kínai Népköztársaságban fennakadt a cenzúrán. Néhány évvel később a nagy összegző művet, A szocialista rendszert azonban egy pekingi kiadó több évig tartó engedélyeztetés után megjelentethette. Pedig ennek utolsó fejezetében Kornai már vészjósló következtetéseket vont le: „A reformfolyamatok közepette a kommunista párt meg akarja tartani hatalmi monopóliumát, de eközben szabadjára ereszt olyan politikai erőket, amelyek azonnal e monopólium feladását követelik (...) A kommunisták kinyilvánítják készségüket, hogy lemondanak az emberek megfélemlítésének kegyetlen módszereiről. De amint kevesebb a félnivaló, az emberekből elemi erővel tör fel az igény az önkényuralom teljes felszámolására és az intézményesen garantált demokráciára. Ez veszélybe, sőt kiélezett helyzetben végveszélybe sodorhatja a kommunista párt hatalmát.”⁴

Kornai írásait Kínában a radikális reformerek – köztük harvardi tanítványai – és a Hongkongba húzódott, netán a Népköztársaságon belül önkéntes száműzetésbe vonult értelmiségeik ma is gyakran tekintik hivatkozási alapnak. Utóbbiak nem elégedtek meg azzal, hogy a gazdaságban a reform és a nyitás óriási növekedési sikereket hozott, hanem „politikai reformot” szeretnének kivívni; voltaképpen demokráciát. Talán ez is megenged némi párhuzamot a honi viszonyokkal: a nyolcvanas években a magyar reformértelmség már nem érte be a gazdasági mechanizmus átalakításával, előbb, a lényegét némiképp elkendőzve, modellváltást szorgalmazott, majd 1986-ban és 1987-ben a demokratikus ellenzékkel karöltve egyre nyúltabban politikai reformokat, végül pedig rendszerváltást. Erre Kínában is akad példa, Kornai János méltatói között is; az interneten Öreg Tao álnéven bemutatkozó szerző a következőképpen kommentálta A szocialista rendszer című művet: „Sok könyv létezik, amelyek a fennálló rendszert kritizálják, de egyik sem képes olyan logikusan és ésszerűen megtenni, mint Kornai műve. Ez az egyedüli, amely a párt és a szocializmus ellen irányul.”

Kínában a pártvezetés nem tűri el politikai hatalmának fellazítását. Ebben a helyzetben Kornai A gondolat erejével című önéletrajzának kiadását sem engedélyezték, a kötet – az angol, a japán, az orosz, a vietnami és a lengyel nyelvű változat után – a hongkongi Chinese University Press gondozásában tavaly jelent meg. Hatása azonban a Kínai Köztársaságban is érződik, elemzői és hívei főképp a tudósi pálya tudatos felépítésére, a kényszerű öncenzúrára, a rendszerkritikára és a szabadságvágyra rezonáltak; a népi Kínában óvatosabban, azon kívül radikálisabban. Összeállításunk ezt dokumentálja az elmúlt esztendő kínai nyelvű sajtója alapján – recenziókkal, kritikákkal, visszaemlékezésekkel, amelyek apropója Kornai János önéletrajzi művének megjelenése.

Farkas Zoltán

I. Magas polcon

„Amikor 2009. szeptember 23-án a kínai nemzeti rádió interjút közölt Csuo Hsziao-csuannal, aki 2002 óta a kínai nemzeti bank elnöke, és 2003 óta a monetáris politikát meghatározó bizottsá-

got is irányítja, az interjút készítő riportert a következőket mondta: »...A bankelnök nem túl nagy irodájának közepén lévő asztalon halomnyi irat feküdt, legtehetően Kornai János önéletrajzi könyve, amely meglehetősen viseltesnek tűnt: látszik, hogy sokat forgatják.«⁵

⁴ Kornai János: A szocialista rendszer. Kritikai politika gazdaságtan. Heti Világgazdaság Kiadói Rt., 1993. Az angol kiadás 1992-ben jelent meg az Oxford University Pressnél.

⁵ Közli Xu Chenggang: A gondolat erejével című könyv és a gondolat útja című recenziójában. The Economic Observer, 2009. október 5. (A magyar

sajtóban már ismert kínai személyneveket kiejtés szerint, az ismeretlen, meg nem honosodott neveket az angol változat szerint közöljük, azzal a helyesírással, ahogy viselik használatjuk. Köszönet Hu Shenshennek a segítségért és a közölt dokumentumok egy részének fordításáért.)

II. Elhallgatások

A hiány megjelenésekor Kína még nem volt tagja a szerzői jogokról szóló nemzetközi egyezményt aláíró országok együttesének, nem is kértek engedélyt a közlésre, jogdíjat sem fizettek érte. A hiány angol nyelvű kiadásának ára 100 dollár volt, a kínaié 1 dollár. Az angol kiadás a nemzetközi közgazdasági szakmában széles körben elterjedt, sokszor idézik, de nem lett belőle kereskedelmi siker. Az lett viszont a kínai kiadás, amely egyetlen jüant sem hozott szerzőjének.

Hírnevet annál inkább. S bár A gondolat erejével Kínában az egykori magyarországi szóhasználat szerint leginkább talán a túrt kategóriába tartozhat, a Kínai Társadalomtudományi Akadémia Közgazdaság-tudományi Kutatóintézetében 2009. szeptember 8-án félnapos konferenciát rendeztek róla. A fő előadást az intézet egykori igazgatóhelyettese, Mao Tianqi⁶ tartotta. Részletek az előadásból:

„Egy olyan környezetben, ahol nincs szabadság, nem születhetnek nagy gondolkodók. Ezért nehéz elképzelni, hogy felbukkanjon Kínában is egy Kornaihoz hasonló önálló és független gondolkodó. (...) Kornai munkássága elsősorban az autoriter szocialista tervgazdálkodást kritizálja; és ez, figyelembe véve a környezetet, amelyben született, nagy nyomást jelenthetett a szerző számára. (...) Kornainak a szocializmussal és a marxizmussal kapcsolatos kritikája elárul némi Marx iránti elismerést.⁷ Különösen A tőke szigorú logikáját csodálta. Azonban A tőke című művének első és harmadik része, különösen az értékelmélet újragondolása után szakított a marxizmussal. Egy ilyen lépést nem fogadnának nálunk könnyen és nyugodtan. Egyetértek egyes baloldali cikkek kritikájával, mely szerint a »kínai stílu-

sú szocializmus egyenlő a marxizmus elhagyásával«. Azt hiszem, ezek a cikkek elméleti logikájukat tekintve helyesek. Miért mondom ezt? A mostani, úgynevezett »kínai típusú« szocializmusban a két legfontosabb kérdést nem lehet említeni: az egyik az osztályharc, a másik pedig a magántulajdon eltörlése. (...)

Az úgynevezett kínai szocializmusnak már semmi köze a marxizmushoz. Ha az eredeti fogalomról beszélünk, meg kell említeni az osztályharc elméletét, és az ebből eredő forradalmat és proletárdiktatúrát, így a magántulajdon felszámolását is. Ezekről a kínai szocializmus nem beszél, igaz? Ezért ez a »kínai típus« országunk átalakulásának csak egy nagyon fontos kísérleti szakasza. (...) A Kornai-művek következetesen a posztoszocializmusról szólnak, és csak ritkán az átalakulás konkrét céljáról. Ő úgy véli, hogy az átalakuláson áteső országokban nehezen valósítható meg az ideális piacgazdaság (...). Épp ezért nem szabad túl nagy elvárásokat támasztani. Kornai könyvét elolvassva úgy érzem, nem szabad túl sokat követelni. A váltás utáni problémákhoz racionálisan, toleránsan és analitikusan kell hozzáállni, hiszen nagyon is bizonytalan, ki lehet-e ideális piacgazdasággal rendelkező országot építeni.”

III. Lassú vizek

Kornai 1981 nyarán ismerkedett meg Wu Jingliannal, aki ma a kínai reform egyik építőmestere, a legkövetkezetesebben reformpárti kínai közgazdász, beceneve: Market-Wu. Kornai és Wu barátságára – A gondolat erejével egyik epizódja alapján – a Nemzetközi Közgazdasági Társaság athéni konferenciáján kezdődött, amelyen Sir John Hicks, a 20. század közgazdaság-tudományának egyik nagy alakja elnökölt, aki egy évvel ké-

⁶ Mao Tianqi 1978 és 1982 között a reformközgazdász Sun Yefang titkára volt, jelenleg a Sun Yefang gazdaságtudományi alapítvány főtíkája. Részlet a konferencia jegyzőkönyvből.

⁷ Lásd erről: Kornai János: Marx egy kelet-európai értelmiségi szemével. Mozgó Világ, 2008/12.

sőbb megkapta a Nobel-díjat. A konferencián Kornai arról tartott előadást, hogy a hiány a szocialista tervgazdaság rendszerspecifikus visszássága, és éles vitába bonyolódott V. R. Hacsaturouval, a Szovjet Közgazdasági Társaság elnökével. Wu azonban Kornaihoz hasonlóan úgy vélte, hogy a hiány nem alkalmi hibák következménye, hanem a központosított tervgazdaság immanens baja.

A magyar és a kínai kommunista pártok közötti, valamint az államközi kapcsolatok túlélték Szovjetunió és Kína viszonyának megromlását, amely 1969-ben egy súlyos határc incidenssel kezdődött, és csaknem háborúba torkollott. A konfliktusban visszafogott magatartást tanúsító magyar pártvezetés tekintélye az 1968-as gazdasági reformmal csak nőtt Kínában, ahol gondosan tanulmányozták annak alkalmazható vonásait. Az együttműködés egyik bizalmas bizonyítéka, hogy amikor a lengyelországi szűk-ségállapot elrendelése és a Szovjetunió afganisztáni bevonulása után a kelet- és közép-európai szocialista országok nem jutottak nyugati kölcsönökhöz, Kína besegített. Az adósságblokkad hatására Magyarország 1981 őszén felvételét kérte a Nemzetközi Valutaalapba, ám az 1982-es csatlakozáskor annyi valutája sem volt, hogy az IMF-kvótát, azaz az alaptőkéhez való hozzájárulást be tudja fizetni. Ehhez Kína nyújtott kölcsönt, mégpedig a legnagyobb titokban, nehogy a magyar vezetés még jobban magára haragítsa az IMF-csatlakozást ellenző moszkvai hatalmasságokat.

A Kínai Társadalomtudományi Akadémia 1985 nyarán hívta meg Kornait és feleségét, akik négy hetet töltöttek el az országban. Az utazás másik szervezője a Világbank pekingi missziója volt. Az út fő eseménye egy konferencia volt, amelyet egy turistahajón tartottak. A Bashan lassan úszott a Jangce folyón, egy-egy nevezetes helyen meg-megállt. Maguk a kínaiak ezt a konferenciát a reformfolyamat kiemelkedő eseményének tartják. A hét neves külföldi vendéget – köztük a későbbi Nobel-díjas James Tobint, Otmar Emmingert, a német jegy-

bank korábbi elnökét, Alekszander Bajt jugoszláv professzort – és a kínai közgazdászokat a hajókonferencia előtt Csao Ce-jang miniszterelnök fogadta. Ő később nemcsak a reformmal vívott ki magának nemzetközi tekintélyt, hanem azzal is, hogy 1989 nyarán lement a Tienanmen térre a lázongó diákokhoz, tárgyalásokat ajánlva nekik. A tüntetés leverése után Csao Ce-jangot leváltották, és 2005-ben bekövetkezett haláláig házi őrizetben tartották.

Egy évvel később adták ki Kínában A hiányt. „Amikor Kínában felszámolták a parancsgazdaságot, akkor ez a könyv szolgált elméleti háttérként. Mindenütt, ahol a közgazdaságtant okították, tankönyvként használták” – írja önéletrajzi könyvében Kornai. A gondolat erejével megjelenése alkalmából a pekingi The Economic Observer ismertette a szerző kínai „pályafutását”.⁸

„A múlt század nyolcvanas éveit az ideológiai béklyóktól való szabadulás, a múlttól való elfordulás és az újdonságok létrehozása iránti vágy jellemezte. Az emberek belefáradtak a régi fajta diskurzusba, és szomjazták az új eszmei és elméleti forrásokat. Így amikor Kornai János magyar közgazdász A hiány című műve megjelent, a kínai kollégák rajongással fogadták elemzését és fogalmi rendszerét (...) a média már 1984-ben elkezdett Kornaival és könyvével foglalkozni. Sőt a könyv fordításának nyomtatott példányait is terjesztették már. Bár egyes nyugati kollégák bírálták Kornai empirikus kutatásait, a bizonyítást kifogásolva, a kínai tudósok számára, akik arra vágytak, hogy megszabaduljanak a didaktikus és üres beszéd-től, a Kornai-fele módszer a maga tényleges helyzetből való kiindulásával és a probléma valódi felderítésével hivatkozási és tanulási alapul is szolgált. Megalakult az Átszervezési Reformok Bizottsága és az ahhoz tartozó intézet is, amely 1985.

⁸ Liu Hong: Kornai-láz. The Economic Observer, 2009. október 16.

február 11-étől a Pekingi Ifjúsági Gazdasági Társasággal együtt, valamint 21 minisztérium, kutatóintézetek és felsőoktatási intézmények részvételével kiterjedt vizsgálatot folytatott a gazdasági rendszer reformjáról és annak hatásairól. Csaknem 400 szakember, egyetemi és főiskolai hallgató végzett felmérést 23 kiválasztott városban. Az eredmény egy 156 oldalnyi jelentés, egyike a legelső empirikus kutatásoknak. Ebben egy úgynevezett Kornai-indexet használtak arra, hogy jelöljék a piaci mechanizmus szerepének mértékét a korlátozott erőforrás típusú, kínálatközpontú igények szabályozta, keresletközpontú piacra való átmenetben. Az eredmények azt mutatták, hogy a vállalkozások bevőkenti szuveren státusa egyre inkább erősödött, míg az eladók monopolhelyete gyengült. A kutatási eredményeket Reform: előttünk lévő kihívások és lehetőségek címmel 1986 áprilisában tették közzé. (...)

Az úgynevezett Bashan Lun-konferencia a kínai reform történetének mérföldköve lett. Kornai az állami felügyelet és a piaci koordináció különböző lehetséges kombinációit, azaz a gazdasági reform négyféle modelljét mutatta be (...) egy hónapot töltött Kínában, ami kisebb fajta szenzációval ért fel akkoriban. A Kornai által ismertett reformmodell sokak figyelmét felkeltette. Olyannyira, hogy még Zhao Renwei⁹ is meghívták a Tervezési Bizottsághoz tartozó intézetbe, hogy tartson erről előadást.

A hiány 1986-ban jelent meg Kínában, több fiatal fordításában, és hirtelen ezzel egyidejűleg hiánycikk lett A hiányból. Kornai a kínai kiadás előszavában a következőket írta: »A változásra való felkészülés első lépése mindig a valóság megértése. (...) Kína százszor nagyobb Magyarországnál, de ennek a könyvnek a tárgya nem Magyarország, hanem a hagyományos vagy klasszikus

⁹ Zhao Renwei az Akadémia professzora, egyik fő kutatási területe a kínai jövedelemegyenlőtlenségek elemzése.

értelemben vett szocializmus modellje. « Amikor Kornai ismét Kínába látogatott, polgármesterek, egyetemi tanárok és vezetők azt mondták neki: »Az ön tanítványa vagyok.« Kornait nagyon meglepte ez a fajta tisztelgés. Pedig a könyvét a Közgazdaság-tudományi Kiadó egyik legfőbb büszkeségének tekintette, és történelminek nevezte. A Tervezési Bizottság vezetője pedig egy olyan ülésen elnökölt, amelyen kifejezetten A hiány című könyvvel kapcsolatos kérdéseket vitatták meg. Egyszóval Kornai és műve Kína tudományos és politikai életére egyaránt példátlan hatást gyakorolt; olyan hatást, amely sok mindenre rávilágított, és amely segítette az empirikus kutatás kultúrájának meghonosodását a közgazdaságtanban.

Mind az Olvasás című magazin, mind a Gazdasági Kutatások című folyóirat kutatása megállapította, hogy 1985 és 1989 között Kornai nevének nyomtatott formában való megjelenési gyakorisága jóval meghaladta más közgazdászokét. (...) Tudományos tevékenységéért többször is jelölték már közgazdasági Nobel-díjra. A berlini fal 1989-es leomlása, a Szovjetunió és a keleti blokk szétesése után azonban egyesek szemében Kornainak a hagyományos szocializmussal kapcsolatos kutatásai talán már nem bizonyultak elég jelentősnek.

Ha lehetséges vizsgálati tárgyakként gondolunk országokra, egyértelmű, hogy Kína a hagyományos szocialista rendszer tekintetében gazdagabb anyaggal szolgálhat, mint Magyarország. Azonban Kína nem tud felmutatni olyan közgazdászokat, akik olyan alapos elemzésnek vetnék alá az országot, mint Kornai saját hazájával tette. Jogosan kérdezhetjük, miért nincs kínai Kornai. Nos, ugyanazért, amiért Kínának nem volt 56-os forradalma vagy Nagy Imréje. Volt Kínának egy Liu Sao-csi nevű elnöke, aki az öt ért üldöztetések miatt halt meg; azonban nem volt olyan miniszterelnöke, aki meggyőződéséért és eszméiért hajlandó lett volna feláldozni az életét. Azt, hogy egy adott társadalomban milyen kiemelkedő egyéniségek tűnnek fel, vagy hogy egyál-

talán kiemelkednek-e ezek az egyének, nagyban meghatározza az a bizonyos közös talaj, amelyből »kinőhetnek«. Ezek a nagyszerű egyének, még ha távol vannak is egymástól, a tudatosság, az eszmék, a bátorság és a bölcsesség tekintetében hatnak egymásra. Kornai ismeri mind a marxizmus, mind a modern közgazdaságtan megállapításait; megtapasztalta mind a zsidók üldöztetett sorsát, mind a sztalinista rendszer politikai terrorját és gazdasági hanyatlását; és ő volt az, akinek a gondolkodása az 1956-os magyarországi események vére és tüze közepette formálódott. Ideológiai, kulturális, politikai és szociális tekintetben is eltántoríthatatlanul kitarított elhatározása mellett, amelynek lényege a hagyományos szocialista gazdasági rendszer valódi arcának bemutatása modern közgazdasági megközelítés segítségével. 1990 márciusában Kornai és Jeffrey Sachs¹⁰ Helsinkiben egy olyan tudományos konferenciának szervezésén fáradozott, amelyre a rendszer-váltó országok közgazdászait hívták meg. Még tartott a konferencia, amikor egy cseh közgazdász bejelentette, haladéktalanul haza kell utaznia. »Aki most nincs ott a Vencel téren, nem jut később miniszteri bársonyszékhez.« Sikertült időben hazatérnie, és meg is szereznie az áhított pozíciót. Kornai halkán megjegyezte, ő nem sietett vissza »Magyarország Vencel terére«. A tudomány és a politika határmezsgyéjén – így jellemezte saját helyzetét.

Talán a mai emberekkel nehéz megértetni a hiány fogalmát. Mivel a hagyományos szocialista rendszer már a múlté, hiány sem létezik. Azonban a 20. század hosszú történelme során, különösen a második világháborút követő évtizedekben, sok százmillió ember élt együtt a mindennapos hiánnyal. Az éhínség áldozatainak számát pedig végképp nehéz megbecsülni. Kínában minden negyven évnél idősebb embernek

van személyes tapasztalata arról, milyen érzés a hidegben sorban állni és jegyre vásárolni. A hiány a szegénység mutatója, de a tartós hiányt eredményező rendszer magát a legkedvezőbb rendszernek kiáltotta ki. Kornai nagysága abban rejlik, hogy mindezt leírta. Szerencséjére vagy szerencsétlenségére, az általa leírt rendszer már nem létezik. Bárhoggy történt is, Kornai egyedülálló hozzájárulása tagadhatatlan a 20. század gazdasági gondolkodásának fejlődéséhez.

A *hiány* című könyvhöz készült egyik borítóterven a császár új ruhájának története elevenedik meg: egy férfi áll a tükör előtt meztelenül. A terv Kornai irodai falának állandó díszé maradt.”

IV. Innovatív gondolatok

Önéletrajzában Kornai sajátos önéletrajzi boncolást végez: A hiány megírásakor nem fogalmazta meg nyíltan, hogy a szocialista rendszer bajainak politikai gyökerei vannak. Akkori álláspontját azzal magyarázta (és tette önmaga számára is elfogadhatóvá), hogy arra törekedett: könyve legalísan jusson el a szocialista országokban az olvasókhöz. A későbbi kötetek körüli bonyodalmak azt mutatják, hogy Kínában valóban ez, az elhallgatás és a sejtetés elegye volt az egyetlen lehetséges megoldás. Mert szerzője biztosra veszi, hogy ha A hiány éles politikai elemzést is tartalmazott volna, csupán szamizdatként, szűk körben terjedhetett volna. Legalísan azonban százazrekhez jutott el, sőt 1999-ben másodszor is megjelent. Ebből az alkalomból Kornai Pekingben, Sanghajban és Szenszenben tartott előadásokat. Öncenzúráról mentes önéletrajzi kötetét Hongkongban a helyi televízió ismertette.¹¹

„...Nekem személy szerint nagyon tetszik a könyv címe, hiszen a gondolatnak

valóban nagy ereje van. Persze itt első sorban olyan gondolatokról beszélünk, amelyek jelentősek, nagyszerűek, igazak és mélyek. Tudósként, sokak szerint, Kornai legnagyobb eredménye, hogy hiánygazdaságként definiálta a tervgazdasági rendszert. (...) Önéletrajzi írása nem tartalmaz elméleti boncolgatásokat, így egy átlagos olvasó is könnyen megértheti. Feltéve, ha érdekli a tervgazdálkodás: az, hogy miért kell átalakulnia a rendszernek idővel, vagy hogy miért van amúgy bukásra ítélve (például a Szovjetunióban). De azok számára is ajánlott ez a remekmű, akik a filozófia iránt érdeklődnek.

Olvashatjuk, hogy Magyarországon, egy kis kelet-európai országban, egy tudós, egy közgazdász hogyan küzdött nehézségek közepette az igazságért és az önálló gondolatokért, hogyan folytatott eredményes kutatásokat. Néhány fontos részlet. Kornai 1928-ban született, tehát idén ünnepelte 81. születésnapját. Magyarországon nőtt fel. Az ötvenes években, amikor hazája szovjet nyomásra a tervgazdálkodásra rendezkedett be, már elkezdett kételkedni a rendszerben. De tudása a nyugati típusú gazdaságról csak könyvekből származhatott: nem szerezhetett valós tapasztalatokat, nem végezhetett összehasonlítást. Először 1963-ban látogatott el Londonba, és a London School of Economics-on kutatott. Nagy hatással volt rá ez az alkalom: megtapasztalhatta, hogy a lakosság jólétben, bőségben él, szemben egy olyan, általa megszokott társadalommal, ahol mindenből hiány van. Ez nem egyedülálló élmény: mindenkinek ebben van része, aki tervgazdasági rendszerben él, és kapitalista államba tesz látogatást. (...) Aki a szocialista tervgazdasággal és annak hibáival foglalkozik, annak látnia kell a vele ellentétes rendszer példáját. Többek között erről is szól Kornai könyve.

Egy másik, Kornaitól származó, a szocialista gazdasági rendszert bíráló, úttörő fogalom a puha költségvetési korlát. Egy gyárnak vagy egy családnak is van saját költségvetése, amelynek

korlátozó ereje van. Ha egy család csak 1000 jüant költhet el egy hónapban, ám ehelyett 1500-at ad ki, akkor valahonnan meg kell szereznie a hiányzó összeget, kölcsönből vagy akár illegális forrásokból. Más szóval, az 1000 jüan egy kemény költségvetési korlát. A puha költségvetési korlát a szocialista rendszer állami vállalatának működésére jellemző. Egy egyszerű példával, saját értelmezésemben: egy gyár egyhavi költségvetése legyen 10 ezer jüan, de 15 ezer jüanos kiadást produkál. A tervgazdasági rendszernek köszönhetően azonban továbbra is működhet, nem lesz messzemennő következménye a költségvetésen felüli 5 ezernek. Tehát a költségvetésnek a gyárral, az állami vállalattal szemben nincs korlátozó ereje, ezért »puha«.

Azt mondják, az már kiemelkedő teljesítmény, ha egy tudós egyetlen innovatív gondolattal áll elő. Kornai, egy kis ország nagyszerű közgazdásza már az eddigi műsorunkban röviden prezentált két úttörő fogalommal is különlegesnek számít a szakmában. Nem beszélve arról, hogy ezeket a gondolatokat az idő is igazolta. Kornai munkáit mind a nyugati világban, mind Keleten – például Kínában – elismerik. (...) a közgazdaságtan és a reformok, illetve azok elmélete iránt érdeklődők – akár tudósok, akár átlagos olvasók – sokat tanulhatnak *A gondolat erejével* című könyvből. Úgy is mondhatjuk, számukra ez kötelező olvasmány.”

V. A Harvardon

Kornai 1984-ben kezdett tanítani a Harvardon, ahol voltak kínai tanítványai is. Az amerikai egyetemeken a Ph. D.-programok keretében mindegyik graduate (felsőfokú) diákkal két-két tanár egyénileg is foglalkozik. Kornai egyik harvardi kollégájával, Eric Maskin professzorral közösen pályoltatta őt kínai hallgató Ph. D.-munkáját, később mindegyikük nagy karriert futott be. Qian Yingyi például a legnagyobb tekintélyű kínai egyetem, a Csinghua (Tshing-shua)

¹⁰ Jeffrey D. Sachs a kilencvenes évek elején a Harvard professzora volt, sokkterápiáról vallott nézeteivel évekig témát adott a rendszer-váltó országok közgazdasági vitáinak.

¹¹ Phoenix Tv, Hongkong, Nyolc perc lapozgatás,

2009. október 5. Műsorvezető He Liangliang politikai újságíró, aki több híres politikai vezetőről írt könyvet – például Jiang Zeminről, aki 1989 és 2002 között a Kínai Kommunista Párt főtitkára, 1993 és 2003 között pedig államfő volt.

dékánja lett, két további Kornai-tanítvány pedig ugyanott tanszékvezető. A 2007-ben Nobel-díjjal kitüntetett matematikus-közgazdász Maskin fontos elméleti írásokkal járult hozzá a puha költségvetési korlát elméletéhez. Ezzel a jelenséggel foglalkozott disszertációjában a legtöbb kínai Ph. D.-s hallgató is, mivel a hazai állami szektorban és a bankrendszerben jócskán volt mit elemezni... Kornai tanári ténykedéséről és a kínai tanítványaival való kapcsolatáról Xu Chenggang professzor írt megemlékezéssel tarkított recenziót¹² A gondolat erejével megjelenése alkalmából.

36

„Kornai Jánossal először 1986 tavaszán találkoztam egy általa vezetett harvardi kurzuson. (...) nagyon különleges volt. Ahogy önéletrajzában is leírta, ő nem kapott semmilyen nyugati típusú formális közgazdasági oktatást, kizárólag saját tapasztalatokból szerezte meg tudását. Így a Nyugaton megszokottaktól eltérő módszerekkel tanított. A kurzus megtartásának folyamata pedig egyben A szocialista rendszer című könyv megírásának folyamata is volt.

Nekünk, kínai hallgatóknak az órán tárgyalt helyzetek és témák nagyon ismerősek voltak. A kelet-európai gazdasági rendszer közgazdasági elmélete mellett annak társadalmi valóságáról is beszélt, mégpedig nagyon pontosan és mélyrehatóan. A többi kurzus elsősorban a nyugati világ gazdasági jelenségeit tárgyalta. Ezért mi, a gazdasági reformok kezdetén álló Kína diákjai és kutatói ezeket nem tudtuk hova tenni. Részvénypiac, kötvénypiac: ezek a fogalmak az akkori nyugati közgazdaságtan központi jelenségei voltak, de Kínában nem ismerték őket. Abban az időben Kínában még fejlett bankrendszer sem volt, nemhogy monetáris politika. Így más órákon mindig úgy éreztük, hogy hiányzik a kapcsolódási pont. Ezzel szemben amikor Kornai a Kínára is jellemző be-

¹² Xu Chenggang: A gondolat erejével című könyv és a gondolat útja. The Economic Observer, 2009. október 5.

ruházási éhségről és a lakáspolitikáról beszélt, egyfajta meghitt érzés fogott el bennünket. (...)

A szocialista rendszer című mű megszületésének folyamata is nagyon érdekes. Előre megírta a vázlatot és az előadás anyagát, majd felvette az óráit magnóra. Felkért a csoportból egy anyanyelvű diákot kutatási asszisztensnek, aki papírra vetette a hanganyagot. Később Kornai kommentárokat és szerkesztői megjegyzéseket fűzött az átirathoz. Más országokból származó hallgatókat is – például a kínai nyelven beszélő diákok közül Qian Yingvit és engem, illetve németül, oroszul stb. beszélőket – felkért kutatási asszisztenseknek. Az volt a feladatunk, hogy a könyv által tárgyalt rengeteg kérdéshez anyagot gyűjtsünk, majd rendezzük el a különböző nyelvű forrásokat, és az azokból nyert adatokból formáljunk táblázatokat. Végül pedig a Kornai által kért módon formailag is egységesítsük ezeket. (...)

Annak érdekében, hogy mélyrehatóan tanulmányozzam a szocialista rendszert, úgy döntöttem, hogy Kornai professzort kérem fel egyik Ph. D.-témavezetőmnek. Emiatt a harvardi éveim alatt Kornai nemcsak tanárom, hanem mentorom is volt. A doktori disszertációs védésem témavezetőként és bizottsági tagként is szerepelt, ezt a dolgotomon lévő aláírása örökre tanúsítja. Bár témavezetőnek kemény, mint idősebb barát nagyon közvetlen, sőt több mint szívélyes volt. Például gyakran meghívott bennünket az otthonába vacsorára, ilyenkor felesége főzött. A Harvardon töltött évei alatt egyetemi szolgálati lakásban lakott, amely közel volt a Kennedy Schoolhoz. Emlékszem, amikor legelőször jártam nála: a berendezések magyar kultúrájukról tanúsítottak, és felesége magyar ételekkel örvendeztetett meg minket. (...) Meséltem neki az életemről, többek között arról, hogy annak idején édesapámra rásütötték a »jobbaldaliság« bélyegét, rám pedig úgy tekintettek mint »ellenforradalmi elemre«. Emiatt tíz évig vidéki faluban él-

tem, és mezőgazdasági munkát végeztem (a kiszabott kényszermunkát is beleértve). Úgy érezte, ezek a tragédiák ismerősek számára; hazájában is történtek hasonló esetek. Amikor A szocialista rendszer című könyv előszavában azt írta, hogy az egyik kínai diákja megpróbáltatásokon esett át, akkor az én tapasztalataimra utalt, amelyek természetesen nemcsak velem történtek meg, hanem egy egész nemzedéknyi kínai fiatalal.

A közöttünk lévő kapcsolat és megértés elmélyülése számos konkrét eseménynek is köszönhető. Amikor a disszertációmát írtam, Pekingben fontos események történtek. Abban a két hétben nemcsak az irodába, hanem az otthonába is elhívott, tartalmaz beszélgetésekre. Hozzánk hasonlóan ő is aggódó figyelemmel kísérte a kínai híreket. Az események mélyen érintették, hiszen felidéztek az 56-os emlékeket. Úgy érezte, Kínában hasonló események zajlanak, mint annak idején a hazájában. A kínai események miatt mély aggodalom töltötte el, alig tudott másra koncentrálni.

Sok más kínai diákhoz hasonlóan engem is felkavartak az események. Nagyon ingerlékeny voltam, minden energiámat a diákok által szervezett politikai tevékenységekbe fektettem, és elhanyagoltam a tanulmányaimat. Ekkor Kornai nagyon komoly beszélgetésre hívott, és megosztotta velem a saját elhatározását, amelyet az 1956-os magyar események hatására hozott meg. Elmondta, hogy választani kell: vagy politikai aktivista leszel, vagy tudós. Nem lehetsz félig ez, félig az, mert akkor egyiket sem lehet jól csinálni. (...)

Mostanában, a 2008-as pénzügyi válság kitörése után rengeteg e-mailt váltottunk. Kiterjesztettem a puha költségvetési korlát elméletét az amerikai pénzügyi rendszerben rejlő alapvető kérdések elemzésére is. Véleményem szerint a probléma abban gyökerezik, hogy az Egyesült Államok globális méretekben működő pénzügyi szervezetei a puha költségvetési korlát gyakorlatát

alkalmazták egész országokra vonatkozóan, és ezzel alapjaiban zavarták meg a pénzügyi rendet. Az általuk használt újszerű pénzügyi instrumentumok szisztematikusan lazították fel a pénzügyi szervezetek és a lakosság költségvetési korlátaikat.”

VI. Disszidensek

Különlegesen érdekesek azok a reakciók, amelyekben kínai másként gondolkodók, a régi szovjet terminus szerinti „disszidensek” méltatták A gondolat erejével. Kornainak kínai barátai ajánlották figyelmébe azt a dialógust, amelyet Lu Yuegang és Liu Suli folytatott A Mirror for Intellectuals, azaz Tükör értelmiségiek számára címmel, a Klasszikusok – újraolvasva sorozat keretében.

A két beszélgetőtárs közül nemzetközileg Liu Suli az ismertebb, akit a Tienanmen téri tüntetésben vállalt szerepe miatt 1989-ben húsz hónapra bebörtönöztek. Ezt megelőzően a Pekingi Egyetem politikai és jogtudományi karának oktatója volt, a diáklázadást egyik tanítványa vezette. A tanár kezdetben csak megfigyelőként vett részt az eseményekben. Több tucatnyi filmtekercset elfényképezett, végül csatlakozott a felkelőkhöz, és szóvivőjük lett. Pekingi börtönéből 1991-ben szabadult, ezt követően elbocsátották, és kizárták a kommunista pártból. Ekkor az egyetem környékén könyvesboltot és kávéházat nyitott, amely az értelmiség törzshelyévé vált. Jelenleg azzal foglalkozik, hogy elmélyült beszélgetések során felvázolja az utat, amely visszavezetheti Kínát a modern, demokratikus világba. Állítása szerint most is folyamatosan figyeli őt a titkosrendőrség.

Lu Yuegang író tíz évig a China Youth Daily című lap újságírója volt. Riportjaiban Kína szociális problémáit tárja fel, céljának tekinti, hogy a változásokat objektíven, pontosan ábrázolja. Nyíltan hangot ad a legelnyomottabbak iránti aggodalmának, és igyekszik felébreszteni a közvélemény lelkiismeretét. Lu egyúttal a szólás- és sajtószabadság élharcosa.

37

„A Klasszikusok – újraolvasva ezúttal egy különleges kiadással jelentkezik (...) ez az első alkalom, amikor egy ma élő nagy gondolkodó műveit elemezzük. (...) Kornai erős hatást gyakorolt a kínai közgazdászok egész generációjára, de ő és nézetei felemás szerepet töltenek be a kínai anyaországban. Egyrészt, hatása csak a közgazdász szakmára korlátozódik, másrészt, a fiatalabb generáció alig ismeri. Véleményünk szerint Kornai nézetei sokkal fontosabbak Kína számára, mint más divatos nyugati és keleti irányzatok. (...)

Kornai számos kínai diák tanítómestere. Lehet, hogy ő az, akinek gondolatai a legtöbb híres kínai közgazdászra mély hatást gyakoroltak. Ennek a feltevésnek egyik elképzelhető oka az, hogy Kína kiemelten fontos szerepet tölt be Kornai gondolatvilágában. A mai adás mélyen tisztelt vendége Lu Yuegang, akinek segítségével áttekintjük Kornai professzor tudományos karrierjét, főbb műveit és következtetéseit. Ezen felül reméljük, hogy könyveiből és gondolataiból új inspirációkat meríthetünk.

38 LU YUEGANG A nyolcvanas évek elején két személyiség volt jelentős hatással a kínai közgazdászokra és a reformpolitika bevezetésére. Egyikük Kornai professzor *A hiány* című művével, a másik pedig Ludwig Erhard, a korábbi nyugatnémet gazdasági miniszter és kancellár a *Prosperity Through Competition*¹³ című művével. Kína a reformok korai fázisában azért épp a kelet-európai mintát követte, mert Magyarország és a többi kelet-európai ország helyzete Kínához nagyon hasonló. (...) Magyarországon a reformok az ötvenes évek elején kezdődtek. Azók a kérdések, amelyekkel Magyarország szembetalálta magát, például hogy hogyan lehet megreformálni és felszámolni a tervezdaságot, Kínában csak két évtizeddel később, a nyolcvanas években merültek

fel. Ezt igazán meglepőnek találtam. Az akkori politikai körkép szerint Magyarország volt Kelet-Európa legliberálisabb országa, utána Lengyelország és Csehszlovákia következett. Jugoszlávia egy korai fázisban számított liberálisnak, amikor nyíltan visszautasította a sztalinista rendszert. *A hiány* és *A szocialista rendszer, kritikai politikai gazdaságtan* című művei kapcsán végigkövethetjük Kornai közgazdászból gondolkodóvá való fejlődésének természetes útját. (...) Az 1956-os forradalom után Kornai kijelentette a barátainak, természetesen nem nyilvánosan, hogy szakít a marxizmussal és a marxista politikai gazdaságtan eszméjével. (...) A hiányszindróma lényegében a tervezdaság és a sztalinista rendszer tünete. Nemcsak a fogyasztási cikkek hiányára utal, hanem a készletfelhalmozásra, pazarlásra és gyenge minőségre is. Ezenfelül, mélyebb értelemben, a gazdasági hiány mellett az erkölcsi hiány fogalmát is felöleli. Amikor Kornai *A hiányt* megírta, nem aknáta ki a témát teljes mélységében, hozzávetőleg kétharmadát kihagyta annak az anyagnak, ami a könyvhöz tartozott volna. Ráadásul a könyv harmadában számos matematikai modellt mutat be, hogy állításait alátámassza. Szerintem ezt szándékosan tette, hogy ezt az érzékeny problémát kódolva ábrázolja.

LIU SULI Sajátos nyelvet alakított ki a gondolatainak kifejezésére, hogy elkerülje a politikai üldözést.

LU Igen, ezt hívhatjuk akár »tudományos nyelv«-nek is, Kornai egy zsidó lángelme, aki remek túlélő. Tudományos karrierjét hosszú távra tervezi, és mélyen hisz a gondolat erejében.

LIU Nagy jelentősége van annak, hogy Kornai önéletrajzában *A gondolat erejével* címet adta. Talán jobban megértjük, hogy miért, ha a kelet-európai országok helyzetére tekintünk. Kelet-Európában a hosszú idő alatt felhalmozódott konfliktusokat radikális változások követték. Ebben az időszakban nagy szerepet játszott az úttörő gondolatok ereje. Például számos egyén szakított a kommunista intézményrendszer-

rel és a kommunizmus eszméjével, ez gyakori jelenség volt Kelet-Európában. Kínában azonban a tudósok soha nem dobták el maguktól a kommunista ideológiát. Más szóval, gondolataik soha nem jutottak olyan messzire, hogy az eredeti kommunista rendszert kritizálták volna, így nem születhettek erőteljes elméletek sem.

LU Kornai azért tudta megalkotni saját elképzelését, mert hitére alapozta azt. Miért nem jelentkeztek ilyen eredeti gondolatokkal a kínai tudósok? A nyolcvanas évek óta tartó kínai felvilágosulási kampány kicsit olyan, mint a félig megfőtt rizs – nincs megfelelően előkészítve a tálaláshoz. (...) Az úgynevezett »reform és nyitás« helyesen fordított sorrendben, »nyitás és reform« lenne, mert a nyitás megelőzte a reformot. A magát a külvilágtól évtizedekre elzáró Kína számára a nyitás egyértelmű célkitűzés volt, míg a reform egy esetleges törekvés. (...)

Több olyan kínai tudós is van, akiket hosszú időre bebörtönöztek, és számos olyan is akad, akik jómódban élnek külföldön. Néhány közülük 20-25 éven át tanított külföldi egyetemeken. Nekik már külföldre kerülésük előtt is alapos rálátásuk volt Kína helyzetére, de egyiküknek sem sikerült olyan ideológiai rendszert megalkotnia, amely megoldást jelentene Kína problémáira. Ez rádőbbsent minket arra, mennyire érdekes volt Kornai élete. Nem sokkal azután, hogy Magyarország nyitni kezdett a világ felé, Kornai Amerikába utazott és a Harvardon tanított több mint húsz évig. Két dolgot érdemes ebből az időszakból megemlíteni. Mikor hazájában drámai változások zajlottak, nem tért ugyan azonnal haza, de minden folyamatban lévő munkáját felfüggesztette.

LIU Ahogy már korábban említettük, kitartott a tudományos kutatás mellett.

LU Igen. Tudósként tette a kötelességét. Hitte, hogy abban rejlik az ereje, hogy folyamatosan halad előre a tudományos munkásságában. Magyarországra később nem a politikai nyereség

reményében tért haza, hanem kutatási célokkal. Pontosabban, azért tért vissza Magyarországra, mert ez a hazája.

LIU Még egy bizonyíték, hogy milyen erősen hitt a gondolat erejében.”

*Liu és Lu névvel vállalták, hogy dialógusuk az interneten megjelenjen. Akadtak azonban, akik álnevet választottak – például az, aki a könyvből vett idézetekre építette mondandóját, és beszédesen Zombie-ként aposztrofálta magát.*¹⁴

„Bevallom, azért olvastam el ezt a könyvet, mert kíváncsi voltam, milyen az élet egy olyan országban, amely egykor szintén szocialista berendezkedésű volt. De Kornai mintha átlátott volna ezen az olvasói szándékon, és már az előszóban leírta: »Könyvem nem vállalkozik a történeész feladatának elvégzésére. Ennek megfelelően még arról sem tudok tájékoztatást adni az olvasónak, hogy milyen más műveket tanulmányozzon. (...) A korból csak annyit tudok és akarok bemutatni, amennyi saját életemhez kapcsolódik. Azt a társadalmi-történelmi közeget, amelyben saját életem eseményei zajlottak. (...)«

Ragaszkodott ahhoz, hogy hivatalos, az állam által engedélyezett módokon jelentesse meg véleményét, még akkor is, ha ez öncenzúrát igényel (például *A hiány* sem teljes ilyen tekintetben). Ami még fontosabb, hogy nyugati tudományos folyóiratokban publikáljon, hogy rendszeresen találkozhatson a Nyugaton élő kollégákkal, hogy hosszabb időt töltsön az ottani kiváló oktatási intézményekben. Egyszóval a nyugati tudományos körök tagjává kívánt válni, valamint itthon a törvény által megengedett úton hatást kifejteni. (...)

A memoár nagyon sokszor említi az emigrációt. 1956-ban sok magyar úgy döntött, elhagyja hazáját, de Kornai nem tartozott közéjük. 1986 után, miután a Harvardra került, soha nem folyamo-

¹³ Ludwig Erhard: Wohlstand für Alle, 1. kiadás: 1957, az Egyesült Államokban 1958-ban jelent meg.

¹⁴ Az írás 2009. október 10-én bukkant fel az interneten.

dott amerikai állampolgárságért, sőt a zöld kártya lehetőségéről is lemondott. Kornai a következőképpen magyarázta döntését (...) »Munkáimnak az adott különlegességet, az első könyvemtől az utolsó cikkemig, hogy olyasvalaki írta, aki maga is ott él, saját szemével látta, saját maga is átélte azt, ami ott történik. Sok olyan kutatást végeztem, amely általános témával foglalkozott, de a magyar példa alapján.«¹⁵

VII. Kétféle olvasat

A Kínai Népköztársaság legbefolyásosabb közgazdászának tartott Wu Jinglian 80. születésnapját 2010. január 26-án és 27-én kétnapos konferenciával ünnepelték. Erre a szervezők meghívták Kornai Jánost is, hogy tartson előadást, ő azonban egészségi okok miatt nem vállalkozott az útra, köszöntő szavait videóüzenetben küldte el. A konferenciára benyújtott előadását *Liberté, Egalité, Fraternité* címen Xu Chengang professzor ismertette.¹⁵ A hozzászólók közül Qian Yingyi, a Csinghua Egyetem dékánja egyebek mellett arról beszélt, Kornai már a nyolcvanas évek elején felvetette a gondolkodásszabadság fontosságát a szocialista országok reformjaiban, ami hatott a kínai közgazdászokra is, akik addig a szabadság eszméjét pusztán a hatékonyság javítása és a növekedés felgyorsítása eszközeinek tekintették. A másik vitaindítót Masahito Aoki, a Stanford Egyetem professzora tartotta, aki úgy vélekedett: »A »Liberté, Egalité, Fraternité« eszméjének kutatása örökkévaló utazás, igazán szerencsések vagyunk, hogy olyan nagyságok kalauzolnak bennünket, mint Kornai professzor és Wu Jinglian.«

A konferencia nyílt hangvétele azonban még messze nem általános. Bizonyosság erre Kornai János írásban adott interjúja a *Caijing* című lapnak,¹⁶ amely

idén februárban kért választ a Kínát foglalkoztató aktuális kérdésekre. Kornai ezúttal is ügyelt arra, hogy a szerkesztőket ne hozza zavarba, nyers megfogalmazásaival ne akadályozza az interjú megjelentetését, viszont ne is rejtsen el – legfeljebb kendőzzön – a politikai helyzetről vallott felfogását. Az interjú bizonyítéka annak is, mennyire más hangsúlyai vannak ugyanannak a szövegnek Kínában és Magyarországon.

„CAIJING A gazdasági rendszerváltoztatás során hogy lehet megfelelően megtervezni a piaci és állami funkciókat? Kínában például egyes területeken túl erős a piaci koordináció, máshol viszont túl gyenge. A magyarországi gyakorlat figyelembe véve Ön mit javasol?

KORNAI Ön most a magyar tapasztalatról kérdezett. Magyarországon nincs konszenzus ebben a kérdésben. Ez éppen az egyik olyan kérdés, amelyről éles viták folynak a demokratikus politikai élet fórumain, a sajtóban és az értelmiség beszélgetéseiben. És persze nem csak Magyarországon vitatéma ez, hanem szerte a világon. Ez korunk egyik alapkérdése, amelyet a világ valamennyi nagy régiójában szinte azonos időben tűzött napirendre a történelem. Ahol korábban a szocialista rendszer működött, amelyet az állam végletes túlsúlya jellemezett, nyilvánvalóan az állam szerepének csökkentésére törekedtek és törekszenek ma is. Viszont a fejlett kapitalista országokban a nemrég kezdődött pénzügyi-gazdasági válság felébresztette az igényeket a hatékonyabb állami szabályozás iránt.

Az én szememben a kínai fejlődés egyik legvonzóbb – valóban példamutató – vonása a kísérletezés. Sok országban, köztük Magyarországon is forrófejű reformerek kidolgoznak egy elképzelést, amit aztán egy csapásra, univerzális ér-

vényességgel, az ország egész területére be akarnak vezetni. Ugy látom, Kínában más volt az események szokásos sorrendje. Egy-egy nagy változás rendszerint úgy kezdődik, hogy megjelenik egy helyi kezdeményezés. A felsőbb vezetők felfigyelnek rá, támogatják, és ha valóban bevált, akkor példaképpen állítják az ország többi része elé. Ha a kezdeményezés valóban életrevaló, akkor elterjed, s a terjedés üteme menet közben még gyorsulhat is.

Nincs átfogó és egyöntetűen érvényes arányszám az állami-bürokratikus koordináció és a piaci koordináció között, mondjuk, 30:70, 50:50 vagy 70:30. Más arányok kívánatosak a bankszektorban és a közoktatásban, az egészségügyben és a rendőrségi munkában. Van olyan szféra, amelyben az államnak kell játszania a fő szerepet, és van olyan, amelyben a piacnak kell dominálnia. Mindenképpen fontos, hogy miközben az állam és a piac közötti munkamegosztás legjobb arányait és formáit próbáljuk kialakítani, ezt kellő józansággal és illúziók nélkül tegyük. Nem igaz, hogy a piac hibátlanul működő csodagépezet – de az sem, hogy ragadozók vadászterületétől szolgáló kiismerhetetlen dzsungel. Nem igaz, hogy az állam mindentudó, tökéletes tárgyilagossággal és tisztességgel működő, megvesztegethetetlen köztisztviselők kezében van – de az sem, hogy az állami döntések kizárólag hatalomvágyó és korrump emberektől függenek. Mindkét mechanizmus távol áll a tökéletességtől. És még csak az sem biztos, hogy a kettő együttes hatása kölcsönösen kioltja egymás hibáit. Még az ellenkezője is előfordulhat: a két mechanizmus egymásra hatva kölcsönösen azt is lerontja, ami az egyikben vagy a másikban külön-külön előnyös lenne.

Nincs szükség általános és semmitmondó jelszavakra: »Erősebb állam kell a piac túlkapásai ellen!«, vagy: »Félre a bürokratikus beavatkozásokkal; a piac majd megoldja a problémákat«. Ehelyett felelősségteljesen, elfogultság és előítéletek nélkül kell konkrétan ele-

mezni egy-egy részterület problémáit és kialakítani az állami befolyás szükséges mértékét, határait.

CAIJING Egyes nézetek szerint Kína gyors gazdasági növekedésének automatikus következménye lesz az átfogó reformok megvalósulása. Mi erről a véleménye? Vajon az átfogó reform a gyors gazdasági növekedés szükségszerű mellékterméke lesz?

KORNAI Ha sok ország évszázados léptékekkel számba vett történelmét tanulmányozzuk, levonhatjuk a következtetést: nincsen automatikus, determinisztikus kapcsolat a gazdasági fejlettség és a politikai formák között. Még kevésbé mutatható ki valamiféle szimpla ok-sági összefüggés a növekedés üteme és a politikai élet fejlettsége között. A Szovjetunióban a termelés a sztálini első ötéves terv idején fejlődött a leggyorsabb ütemben – és ezt terrorhullám, szörnyű elnyomás kísérte. Németország a legfejlettebb és leggazdagabb ipari országok közé tartozott, amikor Hitler és a náci párt uralma alá került. És megfordítva, egész sor európai országban a fejlettségnek a maihoz képest sokkal alacsonyabb szintjén kezdett kibontakozni a jogállam és a parlamenti demokrácia.

A magántulajdon, a szabad vállalkozás, a piaci koordináció térhódítása kedvező feltételeket teremt a politikai reformhoz – de nem garantálja automatikusan a politikai reform megvalósulását.

CAIJING Ön 1986-ban Kínába utazott, hogy a makrogazdasági vezetésről szóló konferencián részt vegyen. Ezen a konferencián a gazdasági reformok négy lehetséges modelljét vázolta fel, és a makroirányítás piaci koordinációját részesítette előnyben. Azóta eltelt húsz év, és Kína hatalmasat lépett előre a piacorientált reformok terén, de piaci reformcéljai mégsem valósultak meg. Nem fektették le megfelelően a piacgazdálkodás és a magántulajdon alapjait, a kormány továbbra is a magánvállalkozások ügyeivel bajlódik, és a bürokratikus monopóliumok továbbra is működ-

¹⁵ Kornai János: *Liberté, Egalité, Fraternité* – Gondolatok a szocialista rendszer összeomlását követő változásokról. *Mozgó Világ*, 2010/1.

¹⁶ Ma Guochuan: Interjú Kornai Jánossal, 2010.

március 29. Részletek. Az 1998-ban alapított *Caijing* magazin kéthetente jelenik meg, számonként 225 ezer példányban.

nek. Ugyanakkor, paradox módon, a kormány makrogazdasági kontrollja erősödött. Véleménye szerint milyen intézkedések segítségével lehetne megvalósítani Kína piaci reformcéljait?

KORNAI Tartózkodni szeretnék attól, hogy innen a távolból, Budapestről tanácsokat adjak a kínai gazdaságpolitikának. Az Önök országában kiváló közgazdászok vannak, akik alaposan ismerik a körülményeket, a politikai, gazdasági és társadalmi helyzetet – ők nálam jobban meg tudják mondani, mi a teendő. Legfeljebb arra mernék vállalkozni, hogy néhány kérdéstről elmondjam az észrevételeimet.

Benyomásom szerint nagy problémák vannak a bankszektorban. Tény, hogy sok amerikai és európai bank mostanában nehéz, sőt némelyik válságos helyzetbe került, miközben a kínai bankok kívülről szilárdnak látszanak, ez azonban nem jelenti azt, hogy minden rendben van. A kínai szakértőknek nyitott és kritikus szemmel kell elemezniük a monetáris politikát, az árfolyampolitikát, a hitelállomány összetételét, különösen a rosszul teljesítő hitelek kezelését.

Félő, hogy az igen gyors ütemű fejlődés közepette olyan aránytalanságok és egyensúlyhiányok keletkeznek a gazdaságban, amelyek később nagy bajokat okozhatnak. Negyven évvel ezelőtt írtam egy könyvet ezzel a címmel: *Erőltetett vagy harmonikus növekedés*. Annak idején kínai nyelvre is lefordították, de attól tartok, már régen kifogyott a könyvesboltból. Ebben a könyvben a szovjet és a kelet-európai tapasztalatból következőt ve szót emeltem a növekedési ütem féltése ellen. Miközben a gazdaságpolitikusok hajszolják a GDP minél gyorsabb növelését, elhanyagolnak egyes fontos fejlesztési feladatokat, például a lakásépítést, a környezet védelmét, a nagyvárosi közlekedést és így tovább. A könyvben egy hasonlat is szerepelt a diszharmonia illusztrálására: egy férfi, akin elegáns új zakó van, kopottas, de azért viselhető nadrág, ám a lábán nincs cipő. Talán érdemes len-

ne ezt a könyvet Kínában újra az olvasó kezébe adni.

Az általam megismert adatokból úgy tűnik, hogy Kínában erősen nőtt a jövedelemegyenlőtlenség. Ez gazdaságilag is hátrányos, arról nem is szólva, hogy joggal bántja az emberek igazságérzetét. A jelenség előbb-utóbb komoly társadalmi feszültségek forrásává válhat.

Fel kell készülni arra, hogy a kínai export piaca szűkülhet. Minél inkább nő majd Kínában az egyéni és a társadalmi fogyasztás, annál kisebb lesz a rés a Kínában és a fejlett országokban termelt áruk bérköltése között. A kínai gazdaságpolitika eddig az export- és beruházás-vezérelte növekedés stratégiájára rendezkedett be. Kérdés, fel van-e készülve ennek a stratégiának a módosítására.

A modern piacgazdaság zavartalan működéséhez nélkülözhetetlen a jogállam. Már történtek fontos lépések a jogrend modernizálására, de – úgy hiszem – még igen sok a tennivaló mind a magántulajdon és a köztulajdon védelme, mind a szerződések megtartásának kikényszerítése érdekében.

A problémák, gondok és tennivalók felsorolása korántsem teljes. Ószintén remélem, hogy a kínai gazdaságpolitika megtalálja majd a helyes válaszokat a nehéz kérdésekre.

CAIJING Kínai közgazdászok véleménye szerint Kínának a reformok megvalósításához nagy árat kell majd fizetni. Ön hogy látja e tekintetben a kínai reformok jövőjét? Mit tanulhatunk Kelet-Európától?

KORNAI Tartózkodnék attól, hogy a kelet-európai átalakulásból univerzálisan érvényes következtetéseket vonjak le. E régió lakossága együttevén sem nagyobb Kína egyetlen tartományánál – és mégis, mennyire változatos e sok kis és közepes méretű ország tapasztalata! Ha egy adott évet vizsgálunk, az egyik ország éppen nagy eredményeket ért el, a másikban felgyűltek a bajok. Mindegyik országban sikerek és kudarcok váltogatják egymást. Különösen fontos, hogy

a félresikerült lépésekből okuljon a többi ország.

Hosszú távon nem válik be a populizmus. A lakosság előbb-utóbb számon kéri a népszerű, de felelőtlen ígéretek teljesítését, és félresodorja azokat, akik könnyelmű gazdaságpolitikát folytattak.

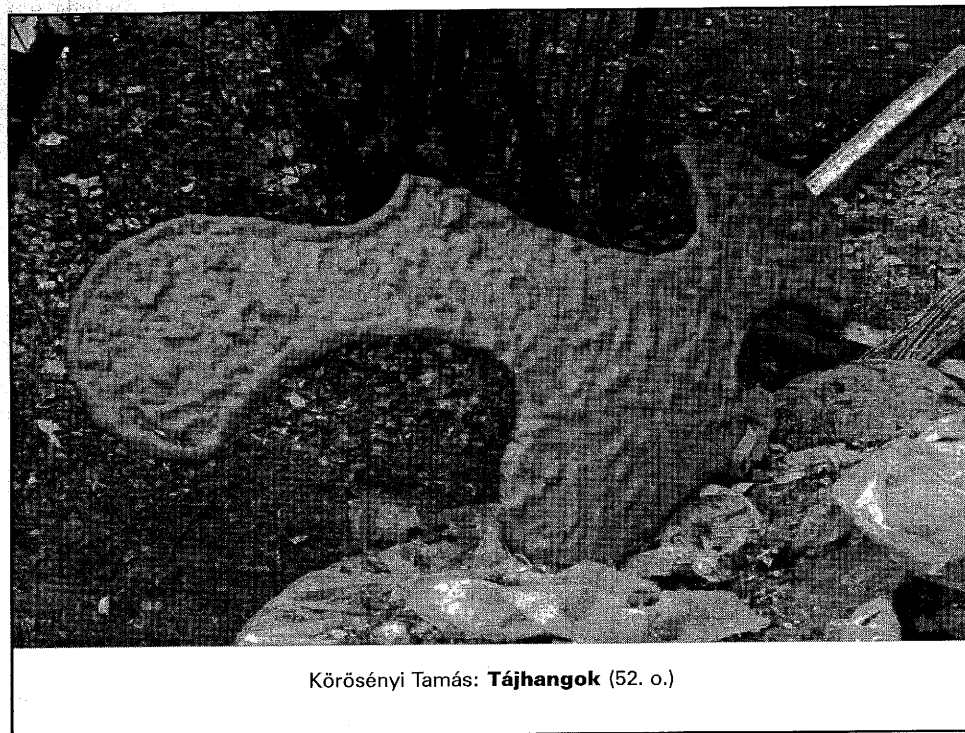
Nem válik be a reformok rákényszerítése a lakosságra. Azok a reformok bizonyulnak tartósnak, amelyeket alapos vita előz meg, és széles körű támogatásban részesülnek.

Nem válik be a kormányzat politikáját bíráló nézetek elfojtása. Több kelet-európai országban próbálkoztak meg a kormányzó pártok az ellenzéki hangok elfojtásával, a tiltakozások leverésével, a független véleményt nyilvánítók megfélemlítésével. Ez ideig-óráig csendet teremthetett, de előbb-utóbb mégis teret kellett engedni a nézetek közötti

versenynek, a vélemények szabad megnyilvánulásának.

Nem válik be a nacionalista arrogancia, a sikerekkel való hengegés. Nagyobb rokonszenv övezi a külvilágban azokat az országokat, amelyek kinyilvánítják: készek tanulni, készek befogadni és a helyi adottságokhoz adaptálni a külföldön jól bevált politikai és gazdasági tapasztalatokat.

A Szovjetunió felbomlása után keletkezett utódállamok és az egykor kommunista vezetésű Kelet-Európa országai együttevén egy hatalmas laboratóriumot alkotnak. Sokféle politikai és gazdasági intézmény kipróbálása folyik itt. Azt javaslom kínai barátainknak: ragadják meg ezt a rendkívüli lehetőséget. Nézzenek körül alaposan az óriási laboratóriumban, okuljanak a hibákból, és hasznosítsák a sikeres tapasztalatokat!”

Körösényi Tamás: **Tájhangok** (52. o.)